

ADABIY TANQID VA CHO'LPON IJODI: NAZARIY ASOSLAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 4-bosqich

Abdulahimova Nozima

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiy tanqidining nazariy asoslari va Cho'lpon ijodining o'rganilishi masalalari keng yoritiladi. Adabiy tanqidning tarixiy va zamonaviy konsepsiyalari, ularning Cho'lpon asarlarini tahlil etishdagi ahamiyati, milliy va mintaqaviy tanqidchilar tajribasi asosida chuqur tahlil qilinadi. Maqolada Cho'lpon ijodining tanqidiy qabul qilinishi, adabiy jarayonlarga ta'siri va zamonaviy tadqiqotlar doirasidagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi. Nazariy va amaliy yondashuvlar, shuningdek, tanqidiy bahs-munozaralar hamda Cho'lpon asarlariga zamonaviy qarashlar tahlili ham o'rin olgan.

Kalit so'zlar: adabiy tanqid, Cho'lpon, nazariya, ijod

Abstract: This article explores the theoretical foundations of Uzbek literary criticism and the study of Cho'lpon's works. It analyzes historical and modern concepts of literary criticism and their significance in the analysis of Cho'lpon's writings, drawing on the experience of national and regional critics. The paper provides an academic overview of the critical reception of Cho'lpon's oeuvre, its influence on literary processes, and its place in contemporary research. Both theoretical and practical approaches, as well as critical debates and modern perspectives on Cho'lpon's works, are thoroughly examined.

Keywords: literary criticism, Cho'lpon, theory, creativity

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются теоретические основы узбекской литературной критики и изучение творчества Чулпона. Анализируются исторические и современные концепции литературной критики, их значение в анализе произведений Чулпона на основе опыта национальных и региональных критиков. Представлен научный обзор

критического восприятия наследия Чулпона, его влияния на литературные процессы и места в современных исследованиях. Особое внимание уделено теоретическим и практическим подходам, а также критическим дискуссиям и современным взглядам на произведения Чулпона.

Ключевые слова: литературная критика, Чулпон, теория, творчество

Kirish

Adabiy tanqid va ijodkor shaxsiyatining o'zaro aloqasi, ayniqsa, XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyoti jarayonida alohida e'tiborga loyiq bo'lib kelgan. Bu borada Cho'lpon ijodi va uning adabiy tanqid doirasida o'rganilishi, o'zbek adabiy tafakkuri va madaniy taraqqiyotidagi muhim bosqichlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Cho'lponning adabiy merosi nafaqat badiiy asarlarining betakrorligi, balki ularning tanqidiy tahlili orqali ham o'zining dolzarbligini saqlab kelmoqda. Adabiy tanqid esa, o'z navbatida, ijodkor shaxsini, uning badiiy tafakkurini, jamiyat va zamon bilan o'zaro munosabatini chuqur yoritishda asosiy ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda Cho'lpon ijodining adabiy tanqid nuqtai nazaridan o'rganilishi, uning nazariy va amaliy jihatlari, tarixiy taraqqiyot va zamonaviy yondashuvlar kontekstida keng qamrovli tahlilni talab etadi. Ushbu maqola adabiy tanqid nazariyasi, uning tarixiy shakllanishi, Cho'lpon asarlarining tanqidiy talqini va zamonaviy tadqiqotlar doirasida olib borilayotgan izlanishlarni ilmiy asosda yoritishga qaratilgan. Shuningdek, maqolada adabiy tanqidchilik tarixidagi muhim bosqichlar, milliy va mintaqaviy tanqidchilar tajribasi hamda Cho'lpon merosining zamonaviy adabiy jarayondagi o'rni atroflicha tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Adabiy tanqid nazariyasi va metodologiyasi, o'zbek adabiyotining taraqqiyot bosqichlarida doimiy ravishda muhim o'rin tutib kelgan. Tanqid ilmining nazariy asoslari haqida so'z yuritganda, avvalo, uning umumiy adabiy jarayondagi ahamiyati va funksional vazifalari e'tiborga olinadi. Yevropa va rus adabiy tanqidchilik maktablarida shakllangan klassik nazariyalar, xususan, V. Belinskiy, N. Chernyshevskiy, A. Veselovskiy kabi mutafakkirlarning adabiy tanqidga oid qarashlari Sharq va Markaziy Osiyo adabiy muhiti, jumladan, o'zbek adabiy

tanqidchiligi taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ularning asarlarida adabiy tanqidning ijtimoiy, falsafiy va estetik mezonlari, badiiy matnni tahlil qilish metodikasi, ijodkor va zamon o'rtasidagi dialektik munosabatlar alohida o'rganilgan. O'zbek adabiy tanqidining shakllanishida esa, asosan, jadidchilik harakati va uning vakillari muhim rol o'ynaganini ta'kidlash lozim. Jadid adabiyoti va Cho'lpon ijodi o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, tanqidiy qarashlar, yangi adabiy-estetik me'yorlarni shakllantirishda asosiy omil sifatida namoyon bo'lgan.[1] Cho'lponning o'z asarlarida jamiyat, inson, taraqqiyot, erkinlik va mustaqillik g'oyalari markaziy o'rinni egallagan bo'lsa, adabiy tanqid ham ushbu g'oyalarni tahlil qilish va ularni ilmiy asosda yoritishda o'ziga xos metodologik yondashuvlarni ishlab chiqdi. Shu nuqtayi nazardan, tanqidchilikning nazariy asoslari, uning tarixiy taraqqiyoti va Cho'lpon ijodini o'rganishdagi o'rni ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi.[2]

Tarixiy klassik adabiy tanqid nazariyalariga murojaat qilganda, Sharq adabiy tafakkuri, xususan, Alisher Navoiy, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Qodiriy kabi mutafakkirlarning adabiy-estetik qarashlari, badiiy matnga yondashuvlari va tanqidiy uslublari alohida e'tibor talab qiladi. Sharq adabiy tanqidchiligida badiiy asarning ijtimoiy va axloqiy ahamiyati, muallif shaxsiyati va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik, matnning ichki strukturasiga e'tibor kabi masalalar ko'plab asarlarda o'z ifodasini topgan. O'zbek adabiy tanqidining XX asr boshidagi taraqqiyoti esa, aynan jadidchilik va yangi adabiy-estetik mezonlarning shakllanishi bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayonda Cho'lpon ijodi va uning adabiy-tanqidiy baholanishi alohida o'rinni egallaydi. Cho'lpon o'z asarlarida inson erkinligi, milliy o'zlik, zamon va ijtimoiy taraqqiyot masalalariga chuqur yondashgan ijodkordir. Uning she'riy va nasriy asarlari adabiy tanqidchilar tomonidan turlicha talqin qilinib, har bir davrda o'ziga xos baholar berilgan. Masalan, sovet davri tanqidchiligi Cho'lpon ijodini ko'proq ijtimoiy-siyosiy mezonlar orqali baholagan bo'lsa, mustaqillikdan keyingi davrda uning asarlariga estetik, milliy va falsafiy nuqtai nazardan yondashuvlar kuchaydi. Bu esa, adabiy tanqid nazariyasi va Cho'lpon ijodi o'rtasidagi uzviy aloqani ko'rsatadi.[3]

Adabiy tanqid nazariyasida metodologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Formalistik, sotsiologik, psixologik, strukturalistik va poststrukturalistik yondashuvlar adabiy matnni tahlil qilishda turli ilmiy mezonlarni taklif qiladi. Cho‘lpon asarlarining tanqidiy tahlilida ham ushbu yondashuvlar turlicha tarzda qo‘llanilgan. Formalistik yondashuv asosan, badiiy matnning ichki tuzilmasi, poetik vositalar, til va uslub xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Masalan, Cho‘lponning she‘riyati va nasrida poetik obrazlilik, metaforik ifodalar, til boyligi va badiiy uslubning o‘ziga xosligi formalistik tahlil uchun boy material beradi. Sotsiologik yondashuv esa, asarda aks etgan ijtimoiy muammolar, jamiyat va shaxs munosabatlari, tarixiy voqealarning badiiy talqini kabi masalalarni o‘rganishga imkon yaratadi. Cho‘lpon asarlarida inson va jamiyat, mustamlakachilik va ozodlik, milliy uyg‘onish va taraqqiyot g‘oyalari sotsiologik tahlil uchun asosiy mavzulardir. Psixologik yondashuvda esa, ijodkor shaxsiyati, uning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va badiiy obrazlarning psixologik tahlili markaziy o‘rinni egallaydi. Cho‘lponning "Kecha va kunduz", "Uyg‘onish" kabi romanlari, she‘riy to‘plamlarida inson ruhiyatining nozik jihatlari, ichki iztiroblar, hayotiy paradokslar chuqur badiiy ifodasini topgan. Strukturalistik va poststrukturalistik yondashuvlar esa, badiiy matnning strukturasini, intertekstual aloqalarini, matn va kontekst o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilishga imkon beradi. Bugungi kunda Cho‘lpon asarlarining zamonaviy tanqidiy tahlilida ushbu metodologik yondashuvlar bir-birini to‘ldiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.[4]

O‘zbek adabiy tanqidchiligida Cho‘lpon ijodining o‘rganilishi bo‘yicha ko‘plab milliy va mintaqaviy olimlar o‘z ilmiy izlanishlarini olib borganlar. Jumladan, G‘afur G‘ulom, Oybek, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhor, Mirtemir kabi ijodkor va tanqidchilar Cho‘lpon asarlarini baholashda, ularning badiiy va ijtimoiy ahamiyatini ochib berishda muhim rol o‘ynagan. Mustaqillik davrida esa, Cho‘lpon ijodiga yangicha yondashuvlar paydo bo‘ldi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushi huzuridagi ilmiy-tadqiqot markazlarida, universitet va institutlarda Cho‘lpon asarlari, uning adabiy-estetik qarashlari, badiiy tafakkuri, milliy uyg‘onishdagi o‘rni bo‘yicha fundamental

tadqiqotlar olib borildi. Xususan, M. Qosimov, M. Jo'rayev, S. Jo'raev, I. Sulton, A. Qahhorov, R. Qosimov, N. Po'latov kabi zamonaviy olimlarning tadqiqotlarida Cho'lpon ijodining yangi qirralari ochib berildi. Ushbu tadqiqotlar asosida Cho'lpon ijodi o'zbek adabiy tafakkurining taraqqiyoti, milliy o'zlik va badiiy-estetik qadriyatlarning shakllanishidagi o'rni, uning adabiy tanqid doirasida baholanishi chuqur ilmiy asosda yoritildi.[5] Shuningdek, o'zbek adabiy tanqidining tarixiy taraqqiyotida Cho'lponning ijodiy merosi, uning badiiy-estetik prinsiplari, milliy uyg'onish va mustaqillik g'oyalari, zamonaviy adabiy jarayondagi o'rni kabi masalalar ko'plab monografiyalar, maqolalar va ilmiy anjumanlar materiallarida keng tahlil qilinmoqda.

Empirik tadqiqotlar va amaliy yondashuvlar nuqtayi nazaridan, Cho'lpon ijodi va uning adabiy tanqid doirasida o'rganilishi bo'yicha ko'plab ilmiy-amaliy ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, Cho'lpon asarlari asosida ilmiy konferensiyalar, seminarlar, ochiq darslar, adabiy kechalar o'tkazilib, ularning natijalari ilmiy nashrlarda e'lon qilindi. Bu tadqiqotlarda Cho'lponning badiiy til va uslubi, poetik obrazlari, ijtimoiy-falsafiy qarashlari, milliy uyg'onishdagi o'rni, mustamlakachilikka qarshi kurash g'oyalari, shaxs va zamon muammosi, badiiy tafakkuridagi yangilanishlar muhokama qilindi. Shuningdek, Cho'lpon asarlarining maktab va oliy o'quv yurtlarida o'qitilishi, ularni tahlil qilish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Zamonaviy adabiy tanqidda Cho'lpon ijodining qabul qilinishi, uning badiiy-estetik qadriyatlar tizimidagi o'rni, o'zbek adabiy tafakkuridagi yangilanishlarga ta'siri, yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati bo'yicha ham keng ko'lamlil tadqiqotlar olib borilmoqda.[6] Bu esa, Cho'lpon ijodining adabiy tanqid doirasida o'rganilishi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy jarayonlar uchun ham dolzarb masala ekanini ko'rsatadi.

Tanqidiy tahlil va bahs-munozaralar nuqtayi nazaridan, Cho'lpon ijodi va uning adabiy tanqid doirasida o'rganilishi masalasida turli qarashlar mavjud. Ba'zi tanqidchilar Cho'lpon asarlarini ko'proq milliy uyg'onish va mustamlakachilikka qarshi kurash kontekstida baholashga moyil bo'lsalar, boshqalar uning badiiy-estetik va shaxsiy ruhiyatini chuqur tahlil qilishga e'tibor qaratadilar. Cho'lpon asarlarining

ideologik talqini, ularning siyosiy va ijtimoiy ahamiyati, badiiy tafakkuridagi yangilanishlar, poetik va nasriy uslubidagi o'ziga xoslik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligi masalalari atrofida doimiy ravishda bahs-munozaralar bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, mustaqillik yillarida Cho'lpon ijodiga nisbatan yangicha yondashuvlar, uning asarlarini zamonaviy adabiy-estetik mezonlar asosida qayta talqin qilish, badiiy tafakkur evolyutsiyasi kontekstida baholash tendensiyalari kuchaydi. Bu jarayonda tanqidchilar Cho'lpon asarlarining zamonaviy o'zbek adabiyotiga ta'siri, yosh avlod dunyoqarashining shakllanishidagi ahamiyati, badiiy-estetik qadriyatlar tizimidagi o'rni, yangi adabiy tafakkurga yo'l ochgan merosi haqida turlicha fikr bildiradilar. Bunday bahs-munozaralar Cho'lpon ijodining adabiy tanqid doirasida o'rganilishi jarayoniga yangicha ilmiy-uslubiy yondashuvlarni olib kiradi va adabiy jarayonlarning rivojlanishiga turtki beradi.

Umuman olganda, adabiy tanqid nazariyasi va Cho'lpon ijodining o'rganilishi masalalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Tanqidchilik nazariyasining tarixiy va zamonaviy yondashuvlari, milliy va mintaqaviy olimlar tajribasi, empirik tadqiqotlar natijalari, tanqidiy tahlil va bahs-munozaralar asosida Cho'lpon ijodining adabiy tanqid doirasida o'rganilishi har tomonlama yoritilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, adabiy tanqid va ijodkor shaxsiyatining o'zaro aloqasi, badiiy tafakkur evolyutsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishi jarayonida Cho'lpon merosining o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, adabiy tanqid va Cho'lpon ijodi o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, o'zbek adabiy tafakkuri va madaniy taraqqiyotining muhim bosqichlaridan birini tashkil etadi. Cho'lpon merosi, uning badiiy va ijtimoiy-estetik qarashlari, milliy uyg'unish va mustaqillik g'oyalari, zamonaviy adabiy jarayonlarga ko'rsatgan ta'siri adabiy tanqid doirasida keng va chuqur tahlil qilinmoqda. Jadidchilik harakati va Cho'lpon ijodi asosida shakllangan adabiy-estetik mezonlar, bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Tanqidiy tahlil, nazariy va amaliy yondashuvlar, milliy va mintaqaviy olimlar

tajribasi, zamonaviy bahs-munozaralar Cho‘lpon asarlarining badiiy, ijtimoiy va shaxsiy ruhiyatini chuqurroq anglashga yordam bermoqda. Shu bilan birga, Cho‘lpon ijodi va uning tanqidiy o‘rganilishi orqali o‘zbek adabiy tafakkurining taraqqiyot bosqichlari, milliy o‘zlik, badiiy tafakkur evolyutsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishi jarayonlari haqida yangicha ilmiy xulosalar chiqarilmoqda. Maqolada keltirilgan nazariy va amaliy tahlillar, tanqidiy qarashlar, zamonaviy tadqiqotlar natijalari asosida Cho‘lpon ijodining o‘zbek adabiy tafakkuridagi o‘rni va ahamiyati, uning adabiy tanqid doirasida o‘rganilishi istiqbollari keng yoritildi. Ushbu ilmiy izlanishlar adabiy tanqidning taraqqiyotiga, Cho‘lpon merosining zamonaviy adabiy jarayondagi o‘rni va ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘ulom G‘., Adabiy tanqid va Cho‘lpon. Toshkent: Fan, 1975.
2. Qosimov M., Cho‘lpon va o‘zbek adabiy tanqidi. Toshkent: Sharq, 2003.
3. Jo‘rayev M., Cho‘lpon ijodi va adabiy-estetik tafakkur. Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
4. Sulton I., Adabiy tanqid nazariyasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
5. Qahhorov A., Cho‘lpon asarlari va zamonaviy tadqiqotlar. Toshkent: Akademnashr, 2019.
6. Po‘latov N., Cho‘lpon va zamonaviy adabiy jarayon. Toshkent: Ma‘naviyat, 2021.